

PRZEMYSŁAW JĘDRZEJEWSKI
Kraków

DZIAŁALNOŚĆ KOMISJI BONI ORDINIS DLA MIAST WIELKORZĄDÓW KRAKOWSKICH W OLKUSZU W LATACH OSIEMDZIESIĄTYCH XVIII STULECIA*

Abstrakt: Epoka oświecenia w Polsce była okresem nie tylko ożywienia handlu, wprowadzenia załączków nowej ekonomii państwa oraz reform administracji, gospodarki, ustroju i wojska, ale także próbą rewitalizacji miast, mającą na celu uporządkowanie ich praw, poprawę zarządzania, stanu, wyglądu i zagospodarowania przestrzeni miejskiej. W tym celu powoływano od 1765 r. komisje *boni ordinis* – dobrego porządku.

Słowa kluczowe: komisje dobrego porządku, województwo krakowskie, historia administracji, Olkusz w XVIII w., historia miast.

Abstract: In the second half of the eighteenth century in Poland an attempt at revitalization of towns and cities was made – i.e. to improve their government, general state, and landscape, and better organise urban space. To this end, from 1765 on, *Boni Ordinis* commissions were established. The article deals with the circumstances and results of the operations of *Boni Ordinis* Commission at Olkusz, the town in the Palatinate of Kraków.

Keywords: Commission of Good Order, Palatinate of Kraków, history of administration, Olkusz in the eighteenth century, history of towns.

Ostatnie trzydziestolecie istnienia szlacheckiej Rzeczypospolitej, nazywane czasami lub też epoką stanisławowską, było okresem ożywienia nie tylko kulturalnego, ale również gospodarczego. Wprowadzenie nowej polityki administracyjnej, zbliżonej do wzorców państw zachodniej Europy, skutkowało wykreowaniem pierwszych nowożytnych instytucji władzy centralnej i terytorialnej, próbą rozwoju przemysłu manufakturowego,

* Autor artykułu jest kierownikiem projektu pt. „Administracja lokalna u schyłku I Rzeczypospolitej. Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego”, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki; nr rejestracyjny 2014/13/N/HS3/04533.

a także reorganizacją i rewitalizacją ośrodków miejskich, zwłaszcza królewskich na terenie całego kraju. W celu uporządkowania spraw miejskich powołano komisje *boni ordinis* – dobrego porządku.

O działalności komisji *boni ordinis* wspominał już pod koniec XIX w. jeden z prekursorów warszawskiej szkoły historycznej, Tadeusz Korzon¹. W latach poprzedzających wybuch Wielkiej Wojny o instytucjach administracji miejskiej pisali Ignacy Baranowski oraz Feliks Koneczny, a zarys działalności warszawskiej Komisji przedstawił Władysław Smoleński². W okresie międzywojnia wiele uwagi poświęcił komisjom dobrego porządku Jan Ptaśnik w monumentalnym i wciąż aktualnym dziele o miastach i ich mieszkańcach Polski przedrozbiorowej³. Po 1945 r. temat ten podjęli Andrzej Zahorski i Wojciech Trzebiński w pracach o działalności instytucji policyjnych, Maria Bogucka i Henryk Samsonowicz w monografii o historii miast polskich do końca XVIII w., jak również Tadeusz Srogosz, omawiając w swoim artykule stan badań i panujące poglądy co do liczby i genezy powstania komisji dobrego porządku, oraz Jerzy Michalski, Bogusław Leśnodorski, Juliusz Bardach, Michał Pietrzak, Jerzy Malec i Katarzyna Milik⁴. Problemem funkcjonowania instytucji administracji miejskiej interesowali się także regionaliści. Powstały publikacje naukowe, w których omówiono działalność Komisji *boni ordinis* dla Lublina⁵,

¹ T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za panowania Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, Kraków 1897, t. 2, s. 289–290, 296, t. 4, s. 315–316.

² I. Baranowski, *Komisje porządkowe (1765–1788)*, RWHF PAU 24, 1907, 2, s. 107–150; W. Smoleński, *Komisja Boni Ordinis warszawska (1765–1789)*, Warszawa 1913; F. Koneczny, *Dzieje administracji w Polsce*, Wilno 1924, s. 232–238.

³ J. Ptaśnik, *Miasto i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934, s. 395–416.

⁴ J. Michalski, *Sprawa miejska w opinii szlacheckiej przed Sejmem Wielkim*, PH 42, 1951, s. 291 nn.; B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa polskiego*, cz. 3, Warszawa 1956, s. 16–17; A. Zahorski, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, Warszawa 1959, s. 33 nn.; W. Trzebiński, *Nadzór budowlany i przepisy policyjno-budowlane w Polsce oświecenia jako środki naprawy miast królewskich*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, T. Rosłanowski, Warszawa 1976, s. 255 nn.; M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 576–577; J. Malec, *Polska myśl administracyjna XVIII wieku*, Kraków 1986, s. 15–16; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1994, s. 291; T. Srogosz, *Geneza i funkcjonowanie komisji dobrego porządku*, w: *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, red. J. Matuszewski, Łódź 1995, s. 152–163; K. Milik, *Komisje boni ordinis wobec kwestii sanitarno-zdrowotnych miast królewskich w XVIII wieku*, w: *Z dziejów zdrowia publicznego*, red. J. Nosko, Łódź 2006, s. 122–135.

⁵ J. Kermisz, *Lublin i Lubelskie w ostatnich latach Rzeczypospolitej (1788–1794)*, t. 1, Lublin 1939, s. 16 nn.; W. Ćwik, *Komisja Dobrego Porządku Lubelska jako sąd w sprawach prywatnych (1782–1791)*, CPH 17, 1965, 1, s. 137–164; N. Przesmycka, J.Z. Przesmycki, *Lubelska komisja Boni Ordinis i jej wpływ na rozwój przestrzenny miasta*, „Budownictwo

Poznania⁶, Kalisza⁷, Włocławka⁸, Płocka⁹, czy niektórych komisji litewskich¹⁰, a o urzędach powołanych w województwie krakowskim pisali Mirosław Frančić, Zbigniew Pęcowski, Danuta Molenda, Janina Bieniarzówna i Jan Małecki, Franciszek Leśniak, Grzegorz Kowalski, Joanna Kostecka, Marian Małecki, Sławomir Wróblewski, Przemysław Zarubin oraz Przemysław Jędrzejewski¹¹.

Rzeczypospolita w XVIII w. nie mogła poszczycić się licznym oraz bogatym stanem mieszczańskim. W przeciwieństwie do państw

i Architektura” 7, 2010, 2, s. 105–112; K. Jakimowicz, *Działalność lubelskiej Komisji Dobrego Porządku w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa publicznego w mieście w latach 1780–1789*, w: *Doktoranckie spotkania z historią*, red. K.A. Kierski, M. Klempert, J.E. Śliczyńska, Olsztyn 2014, s. 129–139; idem, *Działalność lubelskiej Komisji Dobrego Porządku w zakresie ochrony przeciwpożarowej miasta (1780–1789)*, „Rocznik Lubelski” 40, 2014, s. 45–55; idem, *Okoliczności powołania, kompetencje i skład osobowy lubelskiej Komisji Dobrego Porządku*, „Rocznik Lubelski” 41, 2015, s. 59–67.

⁶ J. Deresiewicz, *Wielkopolskie komisje dobrego porządku*, CPH 18, 1966, 2, s. 221–227; B. Tyszkiewicz, *Komisja Dobrego Porządku w Poznaniu: 1780–1784*, Poznań 2005.

⁷ J. Deresiewicz, op. cit., s. 221–227; A. Szymański, *Kalisz końca XVIII wieku wobec niebezpieczeństwa pożarów*, w: *Dziedzictwo kulturowe Miasta Kalisza i Regionu Południowej Wielkopolski*, t. 4, red. S. Kowalska, Poznań–Kalisz 2015, s. 126–137.

⁸ S. Chodyński, *Rozporządzenie Komisji Dobrego Porządku w mieście Włocławku roku 1787 uczynione*, Włocławek 1913.

⁹ G. Bałtruszajtys, *Z badań nad Komisjami Boni Ordinis. Płocka Komisja Dobrego Porządku*, CPH 27, 1975, 2, s. 221–227.

¹⁰ J. Gordziejew, *Próby reform miejskich w Grodnie w dobie Oświecenia*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 46, 2001, s. 227–257; idem, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)*, Kraków 2010, s. 117.

¹¹ M. Frančić, *Krakowskie komisje boni ordinis (1776–1790)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Naukowe”, z. 6, nr 40, Kraków 1961, s. 79–105; Z. Pęcowski, *Miechów — studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914*, Kraków 1967, s. 70–71; D. Molenda, *Dzieje Olkusza do 1795 roku*, w: *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, red. F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, t. 1, Warszawa–Kraków 1978, s. 327 nn.; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 2, Kraków 1984, s. 568–571; F. Leśniak, *Wielkorządcy krakowscy XVI–XVIII wieku*, Kraków 1996, s. 211, 224; *Ordyncja dla Miasta Krakowa z 1778 roku*, wyd. G.M. Kowalski, Kraków 2008; J. Kostecka, *Krakowska komisja „boni ordinis”*, Kraków 2010, mps Archiwum Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie; M. Małecki, *Z dziejów Miechowa, jego prawa i wymiaru sprawiedliwości*, Miechów 2011, s. 44; S. Wróblewski, *Staropolskie akta miasta Wieliczki w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 20, 2012, 1, s. 245–246; P. Zarubin, *Żydzi w aglomeracji Krakowa w czasach stanisławowskich. Przemiany prawne, gospodarcze i społeczne*, Kraków 2012, s. 82–85; P. Jędrzejewski, *Próby unowocześnienia administracji lokalnej, przemysłu i rewitalizacji miast w województwie krakowskim w dobie stanisławowskiej (1764–1795)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica” 15, 2013, s. 74–77; idem, *Krakowski zespół miejski — zróżnicowanie społeczne i zmiany administracyjne w dobie Sejmu Wielkiego*, „Małopolska — regiony, regionalizmy, małe ojczyzny” 16, 2014, s. 87.

zachodnioeuropejskich, gdzie mieszkańcy miast byli uważani za poważną siłę polityczną i wspierani przez zwolenników merkantylizmu¹², polskie ośrodki miejskie, zwłaszcza te mniejsze, pozostawały w gospodarczej stagnacji, a nawet w ruinie, co skutkowało spadkiem liczby ludności i zahamowaniem produkcji cechowej. Powodem tej sytuacji były nie tylko zniszczenia wojenne czy klęski elementarne, które dotknęły miasta, ale również stereotypowa, utrwalona jeszcze w wiekach średnich opinia stanów uprzywilejowanych o ośrodkach miejskich jako miejscach zepsucia i upadku obyczajów oraz chrześcijańskiej wartości, a o mieszczanach jako zachłannych kupcach, dorabiających się majątków w sposób nieuczciwy¹³.

Pewne zmiany w postrzeganiu przez szlachtę miast i ich mieszkańców pojawiły się za panowania Augusta III (1733–1763). Na sejmach rozważano sposoby, mające na celu uporządkowanie stanu przestrzennego, spraw administracyjnych czy przepisów przeciwpożarowych w ośrodkach miejskich. Do nadzoru budowlanego i regulacji ulic w Warszawie powołano w 1743 r. Komisję Brukową, kierowaną przez marszałka Franciszka Bielińskiego, a magnaci zaczęli generalnie przebudowywać miasta prywatne, nadając im reprezentacyjny wygląd¹⁴.

Rewitalizacja i porządkowanie miast królewskich rozpoczęło się na szeroką skalę za panowania Stanisława Augusta (1764–1795). Podczas sejmu konwokacyjnego w 1764 r. uchwalono konstytucję *Ubezpieczenie miast*, na mocy której zniesiono nieuprzywilejowane jurydyki, upoważniono magistraty do przejmowania opuszczonych domów i pustych placów pozostających bez właścicieli powyżej 60 lat, nakazano kontrolę rachunków miejskich starostom oraz zobligowano duchowieństwo i szlachtę, posiadającą posesje w mieście, do płacenia podatków miejskich¹⁵. W następnym roku Asesoria powołała Komisję dobrego porządku — *boni*

¹² E. Lipiński, *Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej*, Warszawa 1956, s. 475–478.

¹³ J. Wojtowicz, *Miasto europejskie w epoce oświecenia w rewolucji francuskiej*, Warszawa 1972, s. 334; K. Zienkowska, *Sławetni i urodzeni. Ruch polityczny mieszczaństwa w dobie Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 1976, s. 25; J. Baszkiewicz, *Myśl polityczna wieków średnich*, Poznań 1998, s. 18–19. Niektórzy z przedstawicieli antymiejskiej optyki nie zmienili swoich poglądów nawet w okresie Sejmu Wielkiego, m.in. Franciszek Salezy Jezierski odpowiadał na własne retoryczne pytanie, w swoim *Katechizmie o tajemnicach rządu polskiego*: „Mieszczanin, czyli jest człowiekiem? Mieszczanin nie jest pełnym człowiekiem, ale jest pośredniczem jestestwem między człowiekiem — szlachcicem, a nieczłowiekiem — chłopem”, cyt. za: *Historia doktryn politycznych i prawnych do początku XX wieku. Materiały źródłowe*, wyb. i oprac. L. Dubel, Lublin 2003, s. 298–301; J. Gordziejew, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe*, s. 114.

¹⁴ W. Trzebiński, op. cit., s. 255.

¹⁵ VL, t. 7, s. 43–44.

ordinis dla Warszawy, miejski komitet szlachecki, którego celem była rewitalizacja gospodarki komunalnej stolicy¹⁶, a także Komisję Brukową dla Lwowa — rozpoczęła ona swoją pracę w zakresie poprawy warunków komunikacyjnych i sanitarnych w 1766 r.¹⁷

Kolejne Komisje *boni ordinis* ustanawiano podczas obrad sejmu delegacyjnego (1767–1768) dla Lwowa, Kamieńca Podolskiego oraz dwie dla miast województwa krakowskiego: Wieliczki i duchownego Miechowa (rzadko wymieniane). Pierwszej z nich nie udało się przeprowadzić korzystnych dla miasta reform z powodu wybuchu konfederacji barskiej (1768–1772) a następnie pierwszego rozbioru Polski¹⁸. Druga ustanowiła nową ordynację miejską, nieznacznie zmienioną dekretem królewskim z 1769 r.¹⁹

Większość komisji dobrego porządku powołano dla miast na mocy reskryptów królewskich po sejmie rozbiorowym (1773–1775), podporządkowując je Departamentowi Policji w Radzie Nieustającej, który uznał w 1777 r. za konieczne wyznaczenie instytucji administracji miejskiej dla wszystkich miast królewskich w całej Rzeczypospolitej²⁰. Postanowiono odejść od ustanawiania osobnych komisji dla poszczególnych ośrodków, powołując jedną dla danego województwa lub ziemi, która miała zająć się w pierwszej kolejności uporządkowaniem spraw w mieście głównym swojego okręgu administracyjnego, a dopiero później mniejszymi miastami²¹.

Podstawą prawną funkcjonowania komisji dobrego porządku była niewątpliwie ustawa sejmowa z 1768 r. *Warunek miast i miasteczek naszych królewskich w Koronie i W. X. Litewskim*²², która nakazywała powoływanie

¹⁶ W. Smoleński, op. cit., s. 7.

¹⁷ J. Ptaśnik, op. cit., s. 396; W. Trzebiński, op. cit., s. 256.

¹⁸ M. Bogucka, H. Samsonowicz, op. cit., s. 577; S. Wróblewski, op. cit., s. 245–246; N. Przesmycka, J.Z. Przesmycki, op. cit., s. 106; W. Trzebiński, op. cit., s. 256.

¹⁹ Z. Pęcowski, op. cit., s. 70–71; M. Małecki, op. cit., s. 44.

²⁰ Pomijając Kraków i miasta wielkorządów krakowskich (o których poniżej) powołano w latach 1778–1787 Komisje *boni ordinis* dla miast województw wołyńskiego, sandomierskiego, kijowskiego, poznańskiego, kaliskiego, gnieźnieńskiego, sieradzkiego, lubelskiego, brzeskokujawskiego, inowrocławskiego, podolskiego, płockiego, łęczyckiego, ziemi dobrzyńskiej, bielskiej, drohickiej, mielnickiej, zakroczymskiej, wieluńskiej, gostyńskiej, ciechanowskiej, rożańskiej, starostwa olsztyńskiego, Wschowy, Grodna, Kowna, Brześcia Litewskiego, Kazimierza nad Wisłą, Łomży i Mińska. Ustalenie wszystkich ustanowionych komisji dobrego porządku dla miast wymaga dalszych badań; por. T. Korzon, op. cit., t. 4, s. 315–316; J. Ptaśnik, op. cit., s. 398; W. Trzebiński, op. cit., s. 260–261; T. Srogosz, op. cit., s. 152–161.

²¹ T. Srogosz, op. cit., s. 156 nn.

²² VL, t. 7, s. 351–353.

kolejnych instytucji administracji miejskiej mocą reskryptów królewskich²³. Wzór reskryptu skonstruowano ostatecznie 12 sierpnia 1778 r.²⁴

Najważniejszym celem działalności komisji *boni ordinis* miało być zreorganizowanie przestrzeni miejskiej (uprzątnięcie rumowiska ze zniszczonych budynków z rynku i ulic, odbudowa kamienic i domów, zgodnie z ówczesnymi przepisami przeciwpożarowymi, przywrócenie dostatecznego stanu bruków i kanalizacji czy uruchomienie niedziałających wodociągów), sporządzenie planów miast, map gruntów miejskich oraz opisu domów i przedmieść, jak również statystyki ludności – spisu posesorów, komorników i ludności żydowskiej, skontrolowanie dochodów i wydatków ratusza oraz archiwów miejskich, zbadanie stosunków panujących w rzemiośle i handlu, rozstrzygnięcie sporów mieszczan oraz zadrażnień ze starostami i kahałami żydowskimi, a także zebranie przywilejów miast i cechów, rezolucji i uniwersałóv Rady Nieustającej oraz uchwalenie nowych ordynacji miejskich, jeśli zachodziła taka potrzeba²⁵. Z czasem zwiększono kompetencje komisji, m.in. powierzając im decyzję sejmu w 1780 r. zarząd nad szpitalnictwem²⁶.

Do komisji powoływano zazwyczaj od 6 do 14 osób z okolicznej szlachty i duchowieństwa²⁷, chociaż w niektórych reskryptach wymieniono większą liczbę komisarzy (o czym poniżej). Prezesem komisji zostawał zazwyczaj któryś z senatorów. Często do grona urzędników komisyjnych wchodził ustawowo starostowie²⁸. Resztę członków stanowili przedstawiciele średniej szlachty i kleru. Pracowników kancelarii oraz personel pomocniczy rekrutowano z urzędników magistratur, chociażby sekretarzy komisji²⁹. Ludzi tych nie wybierano przypadkowo. Najczęściej byli oni związani z pracą w administracji państwa, a idee oświeceniowe nie były im obce. Takie osoby powołano do składów Komisji krakowskiej, m.in. wojewodę pomorskiego i starostę krakowskiego Ignacego Przebendowskiego (prezesa pierwszego składu), posła na sejm 1786 r. Jacka Bzowskiego czy komornika krakowskiego Andrzeja Rottermunda,

²³ I. Baranowski, op. cit., s. 9–12; T. Srogosz, op. cit., s. 158–161; *Ordynacja*, s. VI.

²⁴ G. Kowalski, *Reskrypt króla Stanisława Augusta Poniatowskiego powołujący Komisję Boni Ordinis z 1778 roku*, w: *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczakowi*, red. S. Grodziski, D. Malec, A. Karabowicz, M. Stus, t. 1, Kraków 2010, s. 439–445.

²⁵ J. Ptaśnik, op. cit., s. 398–402; M. Frančić, op. cit., s. 86–87.

²⁶ Szpitale od 1775 r. znajdowały się pod opieką Komisji nad Szpitalami, która w zasadzie nigdy nie rozpoczęła swojej działalności; por. VL, t. 8, s. 589.

²⁷ B. Leśnodorski, op. cit., s. 17.

²⁸ Ibidem.

²⁹ T. Srogosz, op. cit., s. 161.

urzędnika wielkorządów krakowskich³⁰. Jak pisał Frančić, obie grupy wciągnięte do prac komisji: urzędniczo-szlachecka i szlachecko-kancelaryjna, „reprezentowały [– –] pewne zalety fachowości, niezbędne w toku prac komisarskich (prowadziła ona swą kancelarię) z uwagi na skomplikowany charakter zabagnionych spraw miejskich, jakich rozstrzygnięcie wymagało znajomości prawa”³¹.

Jednym z wielu przykładów zrujnowanych miast, które potrzebowały uporządkowania spraw administracyjnych i ożywienia gospodarczego, był Olkusz. Dla miasta znanego ze złóż srebra i ołowiu, z mennicy królewskiej i przynależności do najwyższej instancji sądowej prawa magdeburskiego – Sądu Sześciu Miast, regres rozpoczął się w drugiej połowie XVII w., a dla sztolni olkuskich: Pileckiej i Ponikowskiej w pierwszej połowie XVIII w. Pierwsza z nich została zamknięta z powodu dwóch wylewów rzeki Baby w 1690 i 1700 r. oraz braku pomocy finansowej ze skarbu królewskiego dla górnictwa³². Druga została zalana i zapadła się w kilku miejscach w 1703 r. Ostatecznie zamknięto ją w 1712 r.³³

O przywrócenie dawnego znaczenia „srebrnemu” miastu, a zwłaszcza o uruchomienie nieczynnych sztolni starali się nieskutecznie obaj Sasi na tronie polskim – August II i August III. Więcej inicjatyw w związku z odbudową górnictwa olkuskiego przyniosło panowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego. Już w *pacta conventa* z 27 sierpnia 1764 r. król zobowiązał się do utworzenia kompanii w celu „otwarcia gór olkuskich”: „Góry olkuskie aby się stały pożyteczne dla Rzplitej, potrzebują kosztownego opatrzenia, na które jeżeli pierwsze nieuchronne nakłady założyc

³⁰ Bzowski i Rottermund pełnili później służbę cywilną jako komisarze porządkowi cywilno-wojskowi; por. AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/99, „Memoriały, notesy, prośby poddanych ekonomicznych króla...”, s. 326–328; ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, „Protokół każdodziennych czynności komisarzy”, sygn. 29/30/1, s. 5, 21 i sygn. 29/30/25, s. 5; *Ludność żydowska województwa krakowskiego w czasie Sejmu Czteroletniego: spisy z powiatów krakowskiego, ksiąskiego, lelowskiego i proszowskiego z lat 1790–1792 ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*, wyd. K. Follprecht, Kraków 2008, s. VIII–IX.

³¹ M. Frančić, op. cit., s. 90–91.

³² Ibidem, s. 314–315. Olbora olkuska była często oddawana w dzierżawę, przez co traciła zainteresowanie polskich królów. Opiekę nad kopalniami olkuskiemi objął Jan III Sobieski, który po odebraniu szybów z arendy od Adama Kotowskiego w 1691 r., oddał je pod administrację Atanazego Miączyńskiego podskarbiego koronnego, a 7 czerwca 1694 r. wydał mandat o przekazaniu dochodów z olbory na reparację szybów górniczych. Po śmierci Jana III jego następca stracił większe zainteresowanie kopalniami olkuskiemi; por. H. Łabęcki, *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*, t. 1, Warszawa 1841, s. 254, 258–259.

³³ D. Molenda, op. cit., s. 315.

podejmie się kompania jaka, chociaż i z cudzoziemskich kapitalistów złożona, tymże samych górach nie obciążając żadne inne dochody Rzplitej, obowiązujemy jako najmocniej bezpieczeństwo założonych sum”³⁴. W 1769 r. sporządzono mapę górniczą rejonu olkusko-bolesławskiego³⁵, a samą kompanię powołano jako spółkę akcyjną pod nazwą Towarzystwo Kruszcowe Olkuskie w styczniu 1779 r. Wydrukowano 300 akcji o łącznej wartości 150 tys. zł, z czego 12 nabył król, po jednej ofiarowano wójtowi olkuskiemu i samemu miastu. Resztę zakupili urzędnicy administracji państwowej i szlachta. Prezesem Towarzystwa został wielkorządca krakowski i kasztelan biecki Wojciech Kluszewski, a w ordynacji król zagwarantował wolny wyrąb lasów królewskich na potrzeby odbudowy olbory, z zastrzeżeniem pobierania z niej podatków. Cała inicjatywa zakończyła się jednak niepowodzeniem. Na skutek braku możliwości odwodnienia starych i budowy nowych szybów ograniczono się do zbierania okruchów ołowiu i srebra z hałd górniczych, z czego zysk wyniósł zaledwie 6242 zł i 16 gr w 1780 r.³⁶ Bez większego znaczenia okazały się również działania powołanej w 1782 r. Komisji Górniczej, która miała być nadrzędną instytucją zarządzania wydobywania kruszców na ziemiach Rzeczypospolitej.

Brak skuteczności obu powyższych instytucji w odbudowie znaczenia olbory olkuskiej odbił się negatywnie na stanie samego miasta, które borykało się z konfliktami wewnętrznymi i poważnym kryzysem finansowym. W celu zażegnania tej sytuacji Stanisław August zdecydował się powołać dla Olkusza instytucję administracji miejskiej. Pierwszą po 1775 r. Komisję dobrego porządku w województwie krakowskim utworzono dla Krakowa 24 lutego 1776 r.³⁷ Drugą dla miast tzw. stołu królewskiego: Kazimierza, Kleparza, Proszowic, Słomnik, Koszyc oraz Olkusza³⁸.

³⁴ VL, t. 7, s. 101.

³⁵ Mapę sporządził na zlecenie Stanisława Augusta miernik Rensch. Jej kopia, w przeryszie z 1821 r., znajduje się obecnie w zbiorach Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach; por. D. Molenda, op. cit., s. 327–328.

³⁶ H. Łabęcki, op. cit., s. 268, 270; D. Molenda, op. cit., s. 333–334; P. Jędrzejewski, *Próby unowocześnienia administracji*, s. 83.

³⁷ ANK, Akta Miasta Krakowa, rkps 1494, „Do miast i miasteczek królewskich”, s. 205; ANK, Księgi i Akta Komisji Dobrego Porządku Dotyczące Kazimierza 1786–1791, sygn. K 837, „Uniwersał królewski”, s. 5, 6; P. Jędrzejewski, *Próby unowocześnienia administracji*. W niektórych opracowaniach dotyczących działalności Komisji dobrego porządku wymienia się dzień 26 lutego 1776 r. jako datę jej powołania; por. M. Frančić, op. cit., s. 84; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, op. cit., t. 2, Kraków 1997, s. 568. Jednakże data 24 lutego 1776 r. widnieje na reskrypcie królewskim, powołującym komisje dla miast stołowych, o czym wspomina Grzegorz Kowalski w swoim wydaniu źródłowym, por. *Ordynacja*, s. VI.

³⁸ ANK, Księgi i Akta Komisji Dobrego Porządku Dotyczące Kazimierza 1786–1791, sygn. K 837, „Uniwersał królewski”, s. 12–13. Wielkorządy krakowskie, nazywane po

Dziwić może fakt powołania dwóch, a nie jednej komisji dla całej jednostki administracyjnej. Taką decyzję należy tłumaczyć nieustającymi sporami pomiędzy magistratem krakowskim a władzami jego satelickich miast – Kazimierza i Kleparza, m.in. w sprawie kwaterunku wojska. Uznanie faktycznego podziału krakowskiego zespołu miejskiego miało na celu zapobieżenie wszelkim sporom, które mogłyby wystąpić w wypadku rozstrzygnięcia delikatnych kwestii. Mimo ustanowienia dwóch osobnych urzędów, Kraków na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XVIII w. próbował rozciągnąć jurysdykcję swojej Komisji dobrego porządku na obszar Kazimierza, Kleparza i jurydyk wielkorządowych, co jednak nie znalazło aprobaty w sądzie asesorskim³⁹.

Reskrypty królewskie ustanawiające obie komisje *boni ordinis* w województwie krakowskim są w zasadzie identyczne. Stanisław August przekazał instytucjom pewną władzę ustawodawczą w zakresie rewindykacji przywilejów miejskich oraz sędowniczą – głównie w celu rozstrzygnięcia sporów granicznych między miastami a jurydykami, a także mieszczan z magistratami. Inne zadania pokrywały się, z powyżej już określonym planem działalności wszystkich komisji dobrego porządku.

Pierwszy skład Komisji dla miast stołowych województwa krakowskiego oraz Olkusza, w którym znaleźli się, m.in. wojewoda krakowski książę Antoni Lubomirski, kasztelan wojnicki Stanisław Kostka Dembiński, kasztelan sądecki Stanisław Ankwicz, wielkorządca krakowski Kłuszewski czy kasztelan oświęcimski Stanisław Grodzicki, działał opieszale. Król ostatecznie wydał powtórny reskrypt powołujący osobną Komisję 26 stycznia 1781 r., dotyczący prawie w całości pracy komisarzy w Olkuszu, którzy oprócz zebrania przywilejów, ustanowienia nowej ordynacji miejskiej, sporządzenia spisu właścicieli nieruchomości w mieście i rozstrzygnięcia konfliktów mieszczan z Żydami byli zobowiązani do uporządkowania spraw olbory i gwarectwa olkuskiego⁴⁰. Również ten skład niewiele zdziałał, skoro Stanisław August wydał kolejny reskrypt 26 lutego 1785 r., nakazujący nowej Komisji z udziałem m.in. kasztelana

1590 r. ekonomią krakowską lub wielkorządową, stanowiły skupisko dóbr królewskich w województwie krakowskim, z których dochód był przeznaczony na utrzymanie oraz prywatne wydatki monarchy. Głównym ich nadzorcą był urzędnik mianowany przez króla – wielkorządca. Więcej o wielkorządach krakowskich w okresie przedrozbiorowym zob. W. Kierst, *Wielkorządy krakowskie w XIV-XVI stuleciu*, PH 10, 1910, s. 1–309; F. Leśniak, *Wielkorządcy*; P. Jędrzejewski, *Próby unowocześnienia administracji*, s. 73–77.

³⁹ M. Frančić, op. cit., s. 84; F. Leśniak, *Wielkorządcy*, s. 224.

⁴⁰ ANK, Księgi i Akta Komisji Dobrego Porządku Dotyczące Kazimierza 1786–1791, sygn. K 837, „Akta Kommissy JKMci Dobrego Porządku miasta JKMci Kazimierza 1787 r., dn. 20 marca rozpoczęte”, s. 13–19.

sandomierskiego Pawła Popiela, kasztelana sądeckiego Józefa Ankwicza, burgrabiego krakowskiego Aleksandra Romiszewskiego i wielkorządcy krakowskiego Ignacego Benoego rozpoczęcie prac w Olkuszu, gdyż komisarze dotąd „pracowitej tej roboty ani zaczęli, rozmaite jednak przynaglone okoliczności wymagają rychłego zaspokojenia”⁴¹. Niestety Komisja rozstrzygnęła tylko niektóre sprawy mieszczan olkuskich, zwłaszcza dotyczące kwestii gruntowych⁴². Brak szerszych działań w mieście przez komisarzy można tłumaczyć przekazaniem jurysdykcji nad Olkuszem wielkorządcy krakowskiemu.

Już wcześniej planowano włączyć administracyjnie „srebrne miasto” do ekonomii krakowskiej. Inicjatorem tego zamysłu był sędzia wielkorządowy Sebastian Badeni, działający prawdopodobnie z polecenia wielkorządcy Wojciecha Kluszewskiego, związanego z miastem dzięki nadzorowaniu prac Towarzystwa Kruszcowego. Otrzymał jednak stanowczą odmowę ze strony marszałka nadwornego koronnego Franciszka Rzewuskiego, który argumentował swoją decyzję we wrześniu 1776 r. faktem, że tylko olbora olkuska (bez miasta) połączona była z żupami wielickimi i tym samym podlegała nadzorowi wielkorządów⁴³. Sam pomysł wcielenia Olkusza do wielkorządów nie został jednak porzucony.

Z inicjatywy wielkorządcy Ignacego Benoego Komisja Ekonomiczna⁴⁴ wydała rezolucję 27 marca 1786 r., na mocy której potwierdzono poddanie miasta sądowi wielkorządowemu⁴⁵. Decyzja ta została potwierdzona odpowiednim aktem z 15 listopada 1786 r.⁴⁶ Stawał się on drugą instancją sądową dla miasta, a od jego wyroku można było odwoływać się do sądu asesorskiego: „iżby apelacja w sprawach wszelkich od urzędu miasta Olkusza do jurysdykcji pośredniczej, to jest do sądów wielkorządowych krakowskich szła i prosekowana była”⁴⁷.

Nie tylko sprawy sądowe Olkusza zostały powierzone pod nadzór wielkorządów. Administracja dóbr stołu królewskiego w województwie krakowskim miała również za zadanie kontrolować dochody i wydatki

⁴¹ Ibidem, s. 20–22.

⁴² ANK, Acta Castrensia Cracoviensia, sygn. 29/5/217, „Relationes 1786”, s. 1850–1870; M. Frančić, op. cit., s. 85.

⁴³ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/154, List Franciszka Rzewuskiego do Sebastiana Badeniego, [inpag.]; F. Leśniak, *Wielkorządcy*, s. 31.

⁴⁴ Instytucja powołana w 1781 r. pod nazwą Komisja Ekonomiczna JKM na miejsce kamery królewskiej, w celu zarządzania wszystkimi prywatnymi dobrami monarchy.

⁴⁵ ANK, Akta wielkorządów krakowskich, sygn. 29/28/varia 65, „Księga porządku ustanowionego w miasta Olkuszu do dóbr stołowych JKM należących 1786–1788”, s. 16.

⁴⁶ F. Leśniak, *Wielkorządcy*, s. 211.

⁴⁷ ANK, Akta wielkorządów krakowskich, sygn. 29/28/teutonica, „Protokół wielkorządowy”, t. 84, s. 569; F. Leśniak, *Wielkorządcy*, s. 211.

miasta, a także wybrać urzędników miejskich i kahałnych. Spowodowane to było brakiem zmiany składu władz miejskich przez osiem lat (sic!). Benoe nakazał zwołanie sesji publicznej mieszczan olkuskich do dnia 1 lipca 1786 r. Obywatele miejscy — *ius civile* wraz z pospółstwem mieli większością głosów wybrać dwóch kandydatów na burmistrza i ośmiu na rajców (rada składała się z burmistrza, wójta i czterech rajców). Podobnie miał uczynić kahał⁴⁸. Dodatkowo zobligowano stary magistrat oraz władze synagogi do przedstawienia ksiąg rachunkowych za okres od 1768 r. Loner miał uporządkować finanse miejskie oraz do czasu wyboru nowych władz, jak również bez zgody wielkorządów i pospółstwa, nie dysponować pieniędzmi publicznymi⁴⁹. Wybór nowego magistratu nie przyniósł jednak oczekiwanej poprawy infrastruktury miasta i stosunków społecznych w nim panujących.

Mimo nowej elekcji władz Olkusza (11 I 1788) Benoe zmienił tylko częściowo skład rady i kancelarii⁵⁰. Spory mieszczan z Żydami i szlachtą, problemy finansowe oraz ruina miasta wymagały podjęcia zdecydowanych działań. Przekonał się o tym sam król Stanisław August, który odwiedził Olkusz (3 VII 1787), wracając ze spotkania z imperatorką Katarzyną II. Po zwiedzeniu niedziałających sztolni i poznaniu metod wytopu ołowiu, monarcha udał się na nocleg do wsi Bolesław⁵¹, należącej

⁴⁸ Nowym burmistrzem został Mateusz Wenecki. Do rady weszli: Wojciech Mogilski, Szymon Pińczowski, Leopold Kaucz, Jan Gołasiewicz i wójt Antoni Kosiński. Pisarzem miejskim został Franciszek Janikowski, a lonerem Grzegorz Burakowski. Ława pozostała dożywotnia. Władze kahałne zostały wybrane dopiero w lipcu 1787 r. Starszymi synagogi zostali Szlama Jakubowicz i Aaron Perczowicz; rachmistrzami: Józef Litmanowicz i Szymon Solarczyk; woźnym Mojżesz Herszłowicz; por. ANK, Akta wielkorządów krakowskich, sygn. 29/28/varia 65, „Księga porządku ustanowionego w miasta Olkuszu do dóbr stołowych JKM należących 1786–1788”, s. 18–19, 45. Danuta Molenda w swojej monografii wymienia błędnie jako burmistrza od 1786 r. Leopolda Kaucza; por. D. Molenda, op. cit., s. 206, 339. O pomyłce tej świadczy, oprócz poniższych źródeł, list z sądów królewskich z kwietnia 1787 r., adresowany do Weneckiego jako burmistrza „prezydenta” miasta Olkusza; por. ANK, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 29/658/1206, List do Mateusza Weneckiego.

⁴⁹ ANK, Akta wielkorządów krakowskich, sygn. 29/28/varia 65, „Księga porządku ustanowionego w miasta Olkuszu do dóbr stołowych JKM należących 1786–1788”, s. 16–17.

⁵⁰ Burmistrzem został Leopold Kaucz, a rajcami zamiast Pińczowskiego i Kaucza: Walenty Kiciński i Michał Fronik. W kancelarii miejskiej dokonano tylko jednej zmiany na stanowisku pisarza, którym został Franciszek Janikowski. Do kahału wybrano jako starszych: Jakuba i Izraela Markowiczów. Rachmistrzami zostali Herszla Zyskałowicz i Wolf Dawidowicz, ANK, Akta wielkorządów krakowskich, sygn. 29/28/varia 65, „Księga porządku ustanowionego w miasta Olkuszu do dóbr stołowych JKM należących 1786–1788”, s. 47–51.

⁵¹ A. Naruszewicz, *Diariusz podróży Stanisława Augusta króla na Ukrainę w roku 1787*, Warszawa 1805, s. 462–463.

do burgrabiego krakowskiego Aleksandra Romiszewskiego, gdyż ratusz i kamienica królewska – dawna siedziba władz żupniczych – nie nadały się do goszczenia władcy.

Problemy olkuskie oraz konflikt pospółstwa z magistratem kazimierskim były powodem zwołania nowego składu Komisji *boni ordinis* dla miast wielkorządów krakowskich. Już 11 września 1786 r. król wydał kolejny (czwarty) reskrypt, w którym najwięcej uwagi poświęcono miastu Kazimierz. W skład Komisji weszli: kasztelan biecki Franciszek Żeleński – przewodniczący (później zastąpił go Piotr Małachowski), referendarz koronny Tymoteusz Gorzeński, wojski krakowski Józef Chwalibóg, sędzia ziemski Amon Karoński, kanonik krakowski Sebastian Sierakowski oraz Feliks Oraczewski, a praca komisarzy rozpoczęła się w ratuszu kazimierskim 20 marca 1787 r.⁵²

W czasie porządkowania spraw satelickiego miasta Krakowa, wielkorządca Benoe położył podwaliny pod działalność Komisji w Olkuszu. Rozpoczęto szeroko zakrojoną kwerendę w poszukiwaniu przywilejów i innych dokumentów dotyczących się miasta, m.in. w sprawie sporu między Olkuszem a Romiszewskim o prawa do wsi górniczej Ujków, ostatecznie przyznane (29 III 1788) burgrabiemu krakowskiemu⁵³. Benoe już w lecie 1787 r. rozmawiał z królem o sprawach olkuskich, co wynika z listu wielkorządcy do Komisji Ekonomicznej z 7 sierpnia tego roku, w którym potwierdził zamówienie mapy gruntów miejskich u geometry Andrzeja Oknińskiego oraz pytał o przyszły skład komisarzy⁵⁴. Olkusz pozostawał jednym z priorytetów polityki gospodarczej króla.

Mirosław Frančić stwierdził, że „w marcu 1788 r. w pracach komisji kazimiersko-kleparskich nastąpiła przerwa, trudna do wytłumaczenia czymkolwiek”⁵⁵. Komisja nie przerwała jednak działalności, tylko przeniosła się do ratusza olkuskiego. Po zażegnaniu najistotniejszych problemów

⁵² ANK, Księgi i Akta Komisji Dobrego Porządku Dotyczące Kazimierza 1786–1791, sygn. K 837, „Uniwersał królewski”, s. 23–24.

⁵³ Kwerenda objęła wpisy w aktach grodzkich, ziemskich, metryce koronnej i archiwum Komisji Skarbowej Koronnej. Sporządzony sumariusz obejmował wypisy z lat 1402–1660, w tym: dokumenty graniczne pomiędzy wsiami Starczynów, Bolesław i Bukowno, przywileje potwierdzające wystawienie wsi Ujków oraz akta z transakcji jej sprzedaży przez rajców olkuskich w 1594 r. Łukaszowi Romiszewskiemu. Decyzja Ignacego Benoego w sprawie przyznania praw własności do spornej miejscowości została przesłana (9 IV 1788) Komisji Skarbowej oraz Komisji *boni ordinis*; por. AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/89, „Bruliony pism Kamery”, s. 11; sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 319–320, 372.

⁵⁴ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 462–463.

⁵⁵ M. Frančić, op. cit., s. 102.

Kazimierza i Kleparza⁵⁶, Komisja *boni ordinis*, w której składzie znaleźli się: kasztelan sandomierski Paweł Popiel — przewodniczący, Romiszewski, Benoe, szambelan królewski Franciszek Bukowski, Piotr Koźmiński i metrykant koronny Antoni Rogalski (rok wcześniej pracował w komisji inwentarzowej dla dóbr wielkorządowych⁵⁷), rozpoczęła porządkowanie spraw Olkusza, po wpisaniu wszystkich czterech reskryptów królewskich do ksiąg ziemskich 20 maja 1788 r.⁵⁸

Po zapoznaniu się z większością akt i przywilejów (dokumentacja była nadal kompletowana) komisarze dokonali inspekcji miasta. Z przygotowanego przez nich opisu wynika, że choć fortyfikacje Olkusza — wał, mury i bramy — były zniszczone w 50 proc., to uszkodzenia można było szybko naprawić dzięki dużej ilości wapnia i kamienia występujących w okolicy. Domy i kamienice w rynku i na przedmieściach w dużej części były zrujnowane, w tym siedziba władz żupniczych oraz ratusz „murowany, obszerny, sklepieniami z cegły opatrzony”⁵⁹. Do opisu dołączono spisy właścicieli gruntów w mieście i na przedmieściach oraz kopalń olkuskich (por. Tab. 1). Ich sporządzenia wymagała niezwłocznie Komisja Ekonomiczna, gdyż zarówno w sądach wielkorządowych, jak i królewskich wyższej instancji trwały procesy o prawa własności do szybów górniczych, m.in. skarżył się do asesorii komisarz Romiszewski w liście

⁵⁶ Komisji w latach 1787–1788 udało się m.in. spisać sumariusze przywilejów obu miast (potrzebne do próby włączenia ich do stołecznego Krakowa), rozstrzygnąć spory gruntowe mieszczan kazimierskich, oszacować długi miasta (21 898 zł) i określić powinności kwaterunku żołnierzy miasta „żydowskiego”; por. ANK, Księgi i Akta Komisji Dobrego Porządku Dotyczące Kazimierza 1786–1791, sygn. K837, „Akta Komisji JKMci Dobrego Porządku miasta JKMci Kazimierza 1787 r.”, s. 101–131; sygn. K838, „Protokół Kommissy JKMci Dobrego Porządku miasta JKMci Kazimierza materii porządkowych y politycznych”, s. 22–23, 27; sygn. K839, „Dzieło prześw. Kommissy JKMci Dobrego Porządku miasta JKMci Kazimierza materii porządkowych y politycznych”, s. 12, 77–122; sygn. K840, „Summariur iurium privilegiorum, decretorum omniumque documentorum civitati...”, s. 1–35. Sprawa kwaterunku była później na nowo rozstrzygana przez Komisję Cywilno-Wojskową powiatu krakowskiego i proszowskiego; por. ANK, Akta Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/5, „Protokół dekretów i rezolucji materii sądowej”, s. 6–9.

⁵⁷ F. Leśniak, *Królewskie komisje inwentarzowe w wielkorządach krakowskich (druga połowa XVI–XVIII w.)*, „Studia Waweliana” 5, 1996, s. 97–98.

⁵⁸ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 2.

⁵⁹ Ibidem, s. 9. Ratusz miejski był stosunkowo duży w porównaniu z innymi mniejszymi miastami małopolskimi. Z najnowszych badań archeologicznych w Olkuszu wynika, że budynek ratusza miał rozmiary 14,40 x 21,30m. Prawdopodobnie został wybudowany na początku XIV w.; por. J. Roś, *Badania archeologiczne w Olkuszu 2010*, „Ilcusiana” 2010, 3, s. 44–45.

Tabela 1. Spis właścicieli szybów górniczych w olborze olkuskiej, sporządzony z polecenia Komisji *boni ordinis* (1788)

Właściciel	Liczba szybów
Wielopolscy	spór sądowy
Aleksander Romiszewski	
Szembekowie	
starosta rabsztyński Kazimierz Mieczkowski	
burgrabia krakowski Feliks Wojucki	
Trzebińscy	
Dembińscy	
starosta grzybowski Franciszek Wodzicki	
Szwejgreberowie	ponad 60
augustianie	6
wójt olkuski Antoni Kościński	6
ksiązę Marcin Lubomirski	6

Źródło: AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 16.

z 13 sierpnia 1787 r.⁶⁰ Z powodu braku mapy sprawy te zostały odłożone do czasu sporządzenia jej przez Oknińskiego.

Inną ważną kwestią, którą zajęli się komisarze dobrego porządku, było uporządkowanie praw i przywilejów cechów olkuskich, zwłaszcza rzeźników, gdyż w ich ustaleniu trudności stwarzał brak oryginalnych dokumentów. Pierwotny przywilej, wydany w 1482 r., znany był tylko z wystawionego potwierdzenia przez Stefana Batorego i oblaty z ksiąg radzieckich z 1626 r. Statut cechowy został nadany przez magistrat dopiero w 1769 r. W kopii aktu wydanego przez Komisję dla Olkusza jako starszego cechowego wymieniono Jana Gołasiewicza, a jako podstarszego pisarza miejskiego Grzegorza Burakowskiego⁶¹. Przedstawiciele

⁶⁰ ANK, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 29/658/1212, List Aleksandra Romiszewskiego. O szyby sądzili się głównie przedstawiciele rodzin szlacheckich, m.in. Romiszewscy, Wodziczcy, Dembińscy oraz starosta rabsztyński Kazimierz Mieczkowski. Z planu z 1769 r. wynika, że burgrabia krakowski posiadał 7 szybów, Wodziczcy 30, starosta rabsztyński 58, a starościna wolbromska Dembińska 2; por. H. Łabęcki, op. cit., s. 266–267.

⁶¹ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 21–22.

rzemiosł i wolnych zwodów w liczbie 35 wymieniono w spisie ludności z imienia i nazwiska⁶².

Po sprawdzeniu własności gruntów i spisaniu ludności w mieście i na przedmieściach, także żydowskiej (trudnili się wyszynkiem, handlem, rzemiosłem i górnictwem), Komisja dobrego porządku przystąpiła do rozsądzenia sporów między właścicielami posesji i placów oraz rozpoczęła lustrację własności miasta i stanu kasy publicznej. Przedstawiciele miasta: burmistrz Leopold Kaucz, radny Wojciech Mogilski i pisarz Franciszek Janikowski byli zobowiązani do złożenia przysięgi na wiarygodność i kompletność przedstawianego Komisji *boni ordinis* sumariusza dokumentów⁶³. Liczył on 12 arkuszy przywilejów miasta i gwarectwa olkuskiego. Otrzymał go później wielkorządca krakowski Benoe.

Zdaniem komisarzy: „pierwiastkowy stan miasta był wspaniały [– –]. Teraźniejszy zaś stan tego miasta, że fortyfikacje dawne i z domów rudera sama, a Obywatelstwo same w małej części i to ubogiej pozostaje”⁶⁴. Przyczyn tego stanu Komisja doszukała się nie tylko w upadku górnictwa olkuskiego, ale także w zajęciu wielu posesji w mieście przez szlachtę, która przejęła dotychczasowe zajęcia mieszczan (handel, warzenie gorzałki, piwa oraz miodu), oraz wwoziła do miasta produkty pochodzące z okolicznych wsi, co rujnowało cechy.

Mimo posiadanych przez miasto wsi⁶⁵, wszystkie grunty pozostawały zastawione okolicznej szlachcie. Najdłuższy i najgorliwszy spór o zwrot

⁶² Z innych cechów wymienić można: piekarzy, szewców, rzeźników czy kowali. Olkuszanie trudnili się także m.in: szynkarstwem, kuśnierstwem, czapnikarstwem, rymarstwem, murarstwem, tkactwem czy stolarstwem. Licznie reprezentowani byli przedstawiciele wolnych zawodów – bakałarze, felczerzy, muzycy, kantor, poczmistrz, dzwonnik; por. AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 17–20; D. Molenda, op. cit., s. 336.

⁶³ Rota przysięgi: „Jako przywileje, dekrety, ordynacje i inne dokumenty, jakie tylko w archiwum miejskim lub przy którym urzędniku zostawały i znajdowały się; miastu całemu, gwarectwu w ogólności i w szczególności każdemu służące, nic z nich na uszkodzenie miasta lub jakiej osoby w szczególności nie ułatwiwszy zupełnie komportował i nie wie, aby gdzie inne dokumenty nad sumariusz opis znajdowały się”; por. AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 28.

⁶⁴ Ibidem, s. 30.

⁶⁵ Trzy wsie: Żuradę, Witeradów i Starczynów, zakupiło miasto w 1402 r. od kasztelana zawichojskiego Rafała z Miechowa. Od tego czasu należały one do Olkusza prawem dziedzicznym, co zostało potwierdzone przywilejem Władysława II Jagiełły, znoszącym z tych dóbr ciężary podatkowe, a także poddającym je pod jurysdykcję wójta olkuskiego według prawa magdeburskiego (zniesiono zależność od sądów wojewody i starosty). W XV w. mieszczanie wykupili wójtostwo olkuskie, do którego należała część wsi

miejsowości należących do Olkusza: Witeradowa, Żurady, Starczynowa, części Parcza i Niesułowic, toczyła rada z Anną z Wolskich Rusocką, podstoliną kijowską. Wieś Witeradów została oddana w trzyletnią arendę małżonkom — Piotrowi i Rozalii Komorowskim (dziadkom Rusockiej) za cenę 2 tys. zł. Następnie z braku pieniędzy na opłacenie podatków publicznych dzierżawa została zamieniona na zastaw w wyniku umowy z 11 października 1704 r., na mocy której Komorowscy pożyczili miastu kolejne 8300 zł. Umowa ta została przedłużona 30 kwietnia 1715 r. Mieszczanie zobowiązali się do zwrotu kwot, które dzierżawcy wydali na remont budynków. Próby odzyskania zastawu w 1718 r. skończyły się polubownym sądem, w wyniku którego miasto zobowiązało się zwrócić za reparacje kwotę 4700 zł. Dług Olkusza względem Komorowskich wzrósł do sumy 17 tys. zł⁶⁶.

Podobnie przedstawiała się sprawa dóbr Parcze, które zastawiono 30 marca 1719 r. szlachcicowi Kucharskiemu za wyłożenie pieniędzy w wysokości 4 tys. zł na opłacenie wojska koronnego. Miejscowość została później odsprzedana przez Kucharskiego w 1729 r. Komorowskim za cenę 5400 zł⁶⁷.

Sprawa wsi olkuskich trafiła do Trybunału Skarbowego Koronnego w Radomiu w 1722 r. Wyrok, zresztą bezpodstawny, gdyż Trybunał nie miał mocy prawnej wydawania wyroków w sprawach dotyczących dóbr ekonomicznych, nakazał Olkuszowi spłatę całej żądanej przez Komorowskiego i Kucharskiego kwoty w wysokości 35 tys. zł (sum za zastawione dobra, spłat rat na rzecz wojska i kosztów poniesionych na naprawę domów). Po przejęciu wsi przez Rusocką, mieszczenie: Wojciech Sowiński, Szymon Pińczowski, Grzegorz Burakowski, Wawrzyniec Piechowicz i Antoni Rzepecki podpisali nowy kontrakt zastawny 2 kwietnia 1785 r., w którym ustalono dług miasta na 90 160 zł. Sprawa znów trafiła do sądów, tym razem asesorskich. Rada oskarżała mieszczan o działanie na niekorzyść miasta, a podstolinę o zrujnowanie dóbr miejskich, zwłaszcza nadmierną eksploatacją lasów. Sąd królewski wydał pozytywny

Parcze (dzisiaj osiedle Słowiki). W 1604 r. miasto nabyło kolejne wsie: Zalipie oraz część Niesułowic, zwane Lgotą; por. AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszku ekspediowanej roku 1788”, s. 25–26. Danuta Molenda wymienia w swojej pracy Lgotę jako osobną miejscowość, por. D. Molenda, op. cit., s. 263. Sprezycowanie zasięgu własności gruntów miasta Olkusza wymaga dalszych badań źródłowych.

⁶⁶ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszku ekspediowanej roku 1788”, s. 32–35.

⁶⁷ Ibidem, s. 25, 39. Parcze było wydzierżawione już od 1715 r. Zygmuntowi i Rozalii Jankowski, a później Andrzejowi Szafałkiewiczowi; por. D. Molenda, op. cit., s. 322.

dla Olkusza wyrok w 1786 r. i uznał transakcję za nieważną z powodu niezaaprobowania jej przez Komisję Ekonomiczną. Ten wyrok podtrzymała Komisja *boni ordinis*, dodatkowo znosząc postanowienia wcześniejszych sądów, m.in. Trybunału Radomskiego i konsystorza krakowskiego. Miasto doszło do kompromisu z Rusocką i zgodziło się na wypłacenie jej kwoty w wysokości 80 tys. zł do czerwca 1789 r. Do czasu spłaty długu dobra pozostawały przy Rusockiej, która zobowiązała się uiszczać opłaty na rzecz kościoła i szpitala, bez wysuwania w przyszłości roszczeń w stosunku do miasta. Komisarze zabronili nadmiernego eksploatowania lasów i borów królewskich. Rusocka mogła wycinać drzewa na bieżące potrzeby, a mieszczanie tylko do odbudowy kamienic i domów. Administracja wielkorządowa została zobligowana do zatrudnienia leśniczego opłacanego ze skarbu koronnego. Rusocka miała wyznaczyć z gromad wiejskich dwóch gajowych podległych leśniczemu⁶⁸. Miastu nie udało się jednak wykupić zastawionych dóbr.

Po wydaniu orzeczenia w sprawie wsi miejskich Komisja dobrego porządku przystąpiła do rozstrzygnięcia sporów między magistratem olkuskim, szlachtą i kahałem w kwestii propinacji. Prawo magdeburskie i konstytucje sejmowe z 1611, 1659, 1764 i 1768 r. broniły monopolu mieszczańskiego na warzenie piwa, miodu i gorzałki w mieście i na przedmieściach. Mimo przepisów prawnych, szlachta i duchowieństwo posiadające majątki w Olkuszu zajmowali się wyszynkiem. Komisarze nakazali stanom uprzywilejowanym przedstawienie pozwoleń i praw do propinacji w mieście. Dokumentacja nie została jednak dostarczona, dlatego Komisja zakazała propinacji w Olkuszu duchowieństwu i szlachcie, a prawo produkcji alkoholi pozostało przy mieszczaństwie według przepisów sejmu z 1776 r., do którego dopuszczono jednak Żydów, którzy mogli szynkować w mieście na własny użytek oraz sprzedawać trunki poza murami miejskimi, zgodnie z umową pomiędzy ratuszem i kahałem z 1648 r.⁶⁹ Dozór pozostawiono przy wielkorządach krakowskich. Zakaz objął również starostę rabsztyńskiego Kazimierza Mieczkowskiego oraz jego ośmiu wierzycieli⁷⁰.

⁶⁸ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 36–45.

⁶⁹ VL, t. 8, s. 562.

⁷⁰ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 46; A. Falniowska-Gradowska, *Królewscy czyni i starostowie w dawnej Rzeczypospolitej*, Wrocław 1984, s. 41. Więcej o prawie do propinacji zob. J. Kleszczyński, *Propinacja i szynkarstwo*, Kraków 1888; C. Murphy, *Burghers vs. Bureaucrats: Enlightened Centralism, the Royal Towns, and the Case of the Propinacja Law in Poland-Lithuania*, „Slavic Review” 71, 2012, 2, s. 385–409.

Komisarze porządkowi zajęli się również urbanistyką Olkusza. Stwierdzili, że brak miejsca do zamieszkania spowodowany istnieniem pustych placów i zniszczonych kamienic niekorzystnie działa na stan demograficzny miasta. Komisarze na mocy prawa z 1764 r. nakazali magistratowi wydelegowanie dwóch ławników i pisarza miejskiego do zinventaryzowania w ciągu tygodnia zabudowy miasta — spisania pustych parceli, zniszczonych domów oraz oszacowania wartości i kosztów remontu kamienic. Specyfikacja miała zostać zatwierdzona przez delegatów i władze miejskie, a także wpisana do ksiąg radzieckich. Instygator miejski wyznaczał termin do stawienia się właścicieli działek w ratuszu do sześciu tygodni. W razie braku zgłoszenia się posesorów data była prolongowana o kolejne dwa tygodnie. Po upływie tego czasu magistrat był zobowiązany do ustalenia nazwisk właścicieli działek, którym nakazano w przeciągu roku budowę nowych lub remont starych domów. W przypadku braku napraw posesje i budynki były konfiskowane przez miasto *ad fiscum*, a następnie sprzedawane w licytacji. Pieniądze z tego tytułu miały zostać obrócone na pożytek mieszkańców. Rada była zobowiązana do rozliczenia się z wydanych sum w urzędzie wielkorządowym⁷¹.

Kolejną sprawą, którą zajęli się komisarze porządkowi w Olkuszu, było ustalenie tzw. kategorii wwożenia produktów do miasta, podatków i składek miejskich oraz sporów granicznych o wielkość działek miejskich i górniczych. W kwestii produkcji i sprzedaży wiktuałów (chleba i mięsa), Komisja przyznała wyłączność cechom: rzeźniczemu i piekarskiemu, powołując się na przywileje cechowe. Zakazała tym samym importu tych produktów z zewnątrz pod groźbą ich konfiskaty poza okresem jarmarków. Obu cechom zalecono wytwarzanie chleba i mięsa ze zdrowego zboża i bydła. W razie nieprzestrzegania zaleceń komisarskich, magistrat miał ogłosić wolnicę — swobodny obrót artykułami.

W sprawie podatków i składek miejskich Komisja dobrego porządku uznała, że opłacać je mają wszyscy właściciele działek w mieście i na przedmieściach, nie tylko stanu mieszczańskiego, ale również szlachta, która posiadała prawo nabywania posesji w miastach od czasów panowania Zygmunta II Augusta. Wysokość opłaty z kamienic, domów, placów i ogrodów miała być zależna od taryfy, której ustalenie zalecono radzie miejskiej. W przypadku braku uiszczania podatków przez mieszkańców o karze miał decydować sąd radziecki, a odwołania rozpatrywać sąd wielkorządowy⁷².

⁷¹ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 48–49.

⁷² Ibidem, s. 50–51. Od czasów ogłoszenia Ustawy Rządowej w 1791 r. szlachta mieszkająca w miastach była zobowiązana do przyjmowania prawa miejskiego.

Wcześniejsze zadłużenia anulowano. Pozwy w sprawach spornych o własność działek, które trafiały do Komisji, zostały skierowane do sądu wielkorządowego. Było to wynikiem niesporządzenia przez geometrę mapy miasta. Z tego powodu odroczone także ustalenie własności sztolni, również tych, które należały do skarbu koronnego⁷³. Dokumenty sądowe nadsyłane od 1785 r. zostały zwrócone miastu i jego mieszkańcom w obecności pisarza wielkorządowego Filipa Lichockiego.

Najdonioślejszym aktem działalności Komisji *boni ordinis* w Olkuszu, podobnie jak i w innych miastach królewskich, było uchwalenie nowej ordynacji miejskiej. Komisarze do opracowania dokumentu posłużyli się nie tylko zebranymi przywilejami, ale także swoimi spostrzeżeniami o stanie i możliwościach miasta w drugiej połowie XVIII w. Władze miejskie miały tworzyć trzy porządki (ordynki). Pierwszy z nich – rada składająca się z sześciu mieszczan wybieranych dożywotnio. Wakat w radzie był możliwy przez rezygnację radnego z urzędu lub jego usunięcie za przewinienia. Nowego rajcę wybierano z grona ławników. Obowiązkiem rady było dbanie o powszechne dobro miasta. Do jej prerogatyw należała władza sądownicza (sąd radziecki obradował w poniedziałki, środy i piątki) w sprawach: policyjnych, o zaniedbywanie powinności urzędników miejskich czy przepisów przeciwpożarowych i cechowych, sporów na targach i jarmarkach oraz w konfliktach mieszczan ze służbą. Ponadto rada miała prawo do wyboru i odwołania urzędników kancelarii miejskiej: pisarza, instygatora i woźnego. Magistrat olkuski, podobnie jak w innych miastach królewskich, był zobowiązany do opieki nad wdowami i sierotami. Rada była zobligowana do nałożenia sekwestru i spisania w inwentarz majątków dziedziczonych przez nieletnich, który przepisywano później do akt grodzkich, a także do wyznaczenia im prawnych opiekunów w przypadku braku odpowiedniego zapisu w testamencie. Radzie i sądom radzieckim przewodniczył burmistrz wybierany co roku. Do jego kompetencji należało: zwoływanie sesji trzech ordynków (gdy zachodziła taka potrzeba), napominanie opiesziałych urzędników, a także prowadzenie sądów potocznych, zawsze w obecności pisarza⁷⁴. W nowej ordynacji Komisja

⁷³ Ibidem, s. 51–52. Mapa, którą miano wykonać do września 1788 r., po omówieniu jej przez metrykanta Rogalskiego z królem i kanclerzem, powinna trafić do wielkorządcy Benoego w celu dalszych rozstrzygnięć w sprawach działek miejskich i górniczych; por. AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 462–463.

⁷⁴ Sądy potoczne odbywały się wyłącznie w sprawach związanych z magistratem. Instancją odwoławczą była rada. Komisja *boni ordinis* poleciła założenie osobnych ksiąg do sądów potocznych, by te różniły się od ksiąg sądów grodzkich; por. AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 53, 57–58.

zniosła przepis z 1786 r. o obieralności corocznej rady miejskiej, ustanawiając dożywotność piastowania urzędu radnego. Choć decyzje komisarzy w kwestii wyboru oraz czasie trwania urzędów w Olkuszu były pogwałceniem wcześniejszych przywilejów dla pospółstwa o elekcyjności władz miejskich, aliiści „srebrne” miasto nie stanowiło w tej kwestii wyjątku⁷⁵.

Drugi porządek — ława składała się z czterech mieszczan, podobnie jak w radzie wybieranych dożywotnio. W przypadku wakatu nowego ławnika wybierano z pospółstwa. Przewodniczył jej wójt wybierany co roku. Sąd wójtowski-ławniczy (obradował we wtorki, czwartki i soboty) rozsądzał spory mieszczan, m.in. w kwestiach sukcesyjnych, gruntowych, transakcyjnych i karnych (pobicia, uszkodzenia ciała, oskarżenia o wiarołomność). Sprawy kryminalne — o morderstwo, ława po początkowym rozpoznaniu miała odsyłać do sądów pośrednich (wielkorządów). Prerogatywy miasta w tej dziedzinie zostały mu odebrane przez komisarzy, ale mogły zostać zwrócone wskutek decyzji króla.

Gmin miejski, czyli pospółstwo — trzeci ordynek — było reprezentowane w ratuszu przez czterech mieszczan, również wybieranych dożywotnio. Zajmowali się oni głównie sprawami związanymi z finansami miasta, m.in. przy uchwalaniu podatków i wydatkowaniu kwot z kasy miejskiej powyżej 100 zł oraz przy zawieraniu umów o pożyczki przez miasto. Pospółstwo we wszelkich nieporozumieniach z radą mogło odwoływać się do wielkorządów, a następnie do króla⁷⁶.

Mimo, że Komisja *boni ordinis* w Olkuszu nie zmniejszyła liczby rajców i ławników, jak w przypadku Krakowa i Kazimierza, wprowadziła zmiany w liczebności urzędników pomocniczych kancelarii⁷⁷. Pisarz miejski, który

⁷⁵ W Krakowie dożywotnie piastowanie urzędu rajcy zostało potwierdzone za panowania Zygmunta Augusta; por. Z. Noga, *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*, Kraków 2003, s. 31–32. W Słomnikach, innym mieście stołowym wchodzącym w skład wielkorządów krakowskich, rada była wybierana przez wielkorządcę z kandydatów zgłoszonych przez pospółstwo i podrzędczego. Z kolei rada z wójtem wybierała ławników i cechmistrzów. Przepisy te obowiązywały od czasów panowania Zygmunta II Augusta, a zostały potwierdzone w ordynacji miasta Słomniki w 1736 r.; por. ANK, sygn. 29/121/287, „*Variae civitates et villae, Ordynacja miasta Słomniki 1736*”, s. 371. Więcej o urzędach miejskich zob. J. Ptaśnik, op. cit.; M. Bogucka, H. Samsonowicz, op. cit.; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce. Zarys wykładu*, cz. 1: *Polska przedrozbiorowa*, Kraków 1991; W. Bukowski, Z. Noga, *Ustrój miasta Krakowa w XIII-XVIII wieku*, w: *Kraków — europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa*, red. G. Lichończak-Nurek, Kraków 2007, s. 49–68; Z. Noga, *Urzędnicy miasta Krakowa*, cz. 2, Kraków 2008.

⁷⁶ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 53, 59–61.

⁷⁷ Krakowska Komisja dobrego porządku zmniejszyła liczbę rajców w 1775 r. z 24 do 12, co zostało później potwierdzone w ordynacji miejskiej z 1778 r. Także o połowę pod-

zdaniem Komisji „powinien być literatem”⁷⁸ – posiadać wykształcenie, zajmował się prowadzeniem czterech ksiąg (zrezygnowano z urzędu tzw. pisarza wójtowskiego): sądów potocznych, radzieckich, ławniczych oraz do spisywania transakcji. Do czasu zatrudnienia przez magistrat archiwisty powierzono mu pieczę nad miejskim archiwum. Pisarz miał być niekarany i zawsze obecny w mieście. W sprawach sądowych przysługiwał mu głos pouczający, tzw. *votum informativum*. Był opłacany z kar miejskich. Komisarze postanowili również o elekcji dwóch ekonomów, po jednym wybieranym z ławy i rady co roku na tydzień przed wójtem i burmistrzem. Do ich zadań należało: pobieranie podatków i zapisywanie ich w rejestrach, wypłacanie pensji urzędnikom miejskim (ustanowione za zgodą wszystkich ordynków) oraz zajmowanie się sprawami *lonerii*. Ustępujący ekonomowie byli zobowiązani do sporządzenia raportu i przedstawienia rachunków trzem porządkom. Sprawdzone księgi miały być podpisywane przez burmistrza, wójta, ławnika oraz przedstawicieli z gminu i pospólstwa, a następnie przedstawione wielkorządcy⁷⁹. Instygator miejski został jednorazowo ustanowiony przez Komisję. Następnie decydowała o tym rada. Był to urząd tzw. porządku miejskiego – prokurator „oskarżyciel publiczny”, czyli pełnił funkcję policyjną w mieście. Był zobligowany m.in. do egzekwowania od mieszczan przestrzegania przepisów (czyszczenie kominów) i posiadania urządzeń przeciwpożarowych (drabin, haków, kubłów na wodę), czy dbania o porządek i spokój w mieście i na przedmieściach⁸⁰. Do innych, niższych urzędników miejskich zaliczali się również: woźny, stróże i służba ratuszna. Niewielka liczba urzędników w Olkuszu była spowodowana małą liczbą mieszkańców, jak również złą kondycją jego finansów. Magistrat w sprawie liczby urzędników miejskich mógł odwołać się od decyzji komisarzy do króla.

Zgodnie z powyższymi ustaleniami, Komisja dobrego porządku dokonała wyboru nowych władz miejskich. Burmistrzem pozostał Leopold Kaucz, a wójtem Antoni Kosiński. Do rady weszli także: Jan Gołasiewicz,

dano redukcji liczbę miejsc w radzie kazimierskiej z 12 do 6; por. ANK, Akta miasta Krakowa, rkps 1488, „Ordynacja miejska”, s. 4–5; *Ordynacja*, s. 3; M. Frančić, op. cit., s. 93, 99.

⁷⁸ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 63.

⁷⁹ Ibidem, s. 61–63. Księgi rachunkowe miasta Olkusza za okres 1778–1788 zostały przesłane do wglądu wielkorządcy krakowskiemu, zgodnie z postanowieniem Komisji *boni ordinis* oraz wcześniejszych decyzji Ignacego Benoego z 1786 r.; por. ANK, sygn. 29/501/Aug. 116, „Archiwum OO. Augustianów w Krakowie, Dochody i rozchody miasta Olkusza”, s. 1–290.

⁸⁰ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 54, 64.

Walenty Kiciński, Michał Fronik oraz Mateusz Wenecki. W ławie oprócz wójta znalazło się czterech ławników: Wojciech Mogilski, Maciej Sulisławski, Grzegorz Burakowski i Wawrzyniec Piechowicz. Przedstawicielami gminu zostali: Wojciech Sowiński, Franciszek Krzyżanowski, Walenty Kłapuciński oraz Teodor Cybulski. Komisarze mianowali pisarzem i archiwistą Franciszka Janikowskiego, a instygatorem Wojciecha Ciepierzyńskiego. Kolejne wybory na urząd burmistrza i wójta miały odbyć się w czerwcu 1789 r. Ława i gmin były zobowiązane do wybrania większością głosów po dwóch kandydatów na wyżej wymienione urzędy z rajców olkuskich. Ostateczna nominacja pozostawała w kompetencjach krakowskiego wielkorządcy⁸¹.

Oprócz uporządkowania spraw związanych z wyborem urzędników miejskich oraz trzech ordynków, Komisja *boni ordinis* wprowadziła do nowej ordynacji Olkusza warunki dotyczące: dochodów miasta, posiadłości Komisji Skarbowej w rynku, miar i wag, składu kompletów sądów miejskich, jak również olkuskich Żydów. W pierwszym z nich komisarze potwierdzili przywilej miasta do pobierania opłaty brukowej od przejeżdżających kupców. Ów podatek był przeznaczony na remont ulic w mieście i na przedmieściach. Władze miejskie mogły go pobierać jedynie od mieszczan, gdyż szlachta była zwolniona z tej powinności. Wysokość opłaty brukowej ustalono na 3 gr od jednej fury. W sprawie tzw. domów królewskich, czyli majątków będących własnością skarbu królewskiego, Komisja stwierdziła, że budynki będące w ruinie zostaną pominięte w licytacji, a pozyskany materiał z ich rozbiórki zostanie wykorzystany do budowy nowych kamienic. W kwestii miar i wag komisarze potwierdzili obowiązujące prawo z 1764 r. o unifikacji miar i wag w Koronie oraz zastrzegli, że dochód od ważenia zboża ma być przeznaczony na konserwację wagi miejskiej i inne potrzeby dobra publicznego. Zgodnie z wcześniejszym przywilejem Komisja zakazała wwożenia do miasta miar własnych pod groźbą ich konfiskaty. Decyzją komisarzy komplety sądów radzieckich i wójtowskich miały liczyć przynajmniej trzy osoby i prezydującego. W przypadku równości głosów rozstrzygającą decyzję podejmował przewodniczący. Łączyło się to z zasadą kolegialności, popularną w państwach ościennych Rzeczypospolitej. Komisja uznała również przywileje wystawione dla olkuskich Żydów, a także ważność wszystkich umów zawartych między kahałem a magistratem z poprzednich lat. W sprawie ciężarów miejskich, ludność żydowska była zrównana z innymi mieszczanami, a przyszłe konflikty Żydów z magistratem miała rozstrzygać zwierzchność wielkorządowa⁸².

⁸¹ Ibidem, s. 54–56.

⁸² Ibidem, s. 64–68.

Praca Komisji *boni ordinis* dla miast wielkorządów krakowskich w Olkuszu ustała wraz z przyjęciem i podpisaniem przez Benoego nowej ordynacji miejskiej. Wielkorządca zakończył ją słowami: „Zniósłszy więc to bezprawie, które upadkowi miasta zdawały się być przyczyną i rząd taki dziś dla miasta mógł być według stanu dzisiejszego uformowany, ustanawiamy jurysdykcją naszą komisarską do miasta Kazimierza ku publikowaniu aktu tego”⁸³. Ostatecznie Komisja dla miast wielkorządów krakowskich zakończyła działalność w lipcu 1790 r.⁸⁴ Jej obowiązki w kwestiach policyjnych zostały przejęte przez Komisję Porządkową Cywilno-
-Wojskową dla powiatów krakowskiego i proszowskiego, pierwszą nowożytną instytucję administracji ponadlokalnej na tym terenie.

*

Trudno ocenić znaczenie działalności komisarzy porządkowych dla dalszego rozwoju Olkusza z powodu rychłego upadku szlacheckiej Rzeczypospolitej oraz braku odpowiedniej dokumentacji źródłowej z lat 1788–1794, zwłaszcza pod względem wprowadzonych przez instytucję administracji miejskiej ustaleń dotyczących wymiany handlowej, wysokości podatków i składek miejskich czy unifikacji systemu metrologicznego. Z wielu powierzonych zadań w reskryptach królewski Komisja się wywiązała. Uporządkowano przywileje miejskie oraz prawa cechowe, przeprowadzono rewizję i sporządzono ocenę stanu miasta, rozstrzygnięto spory o własność gruntów oraz ogłoszono nową ordynację miejską. Z pewnością wielu spraw spornych nie udało się Komisji rozwiązać. nierozstrzygnięty pozostał konflikt magistratu z gminą żydowską. W listopadzie 1788 r. sąd wielkorządowy nakazał zwrócenie władzom Olkusza i pospólstwu 24 tys. zł. Była to suma dłużna, którą magistrat miał pożyczyć od ludności wyznania mojżeszowego podczas konfederacji barskiej. Ponadto zwrócono uwagę burmistrzowi i radzie na wysokie podatki narzucone Żydom, którzy przy odmowie ich uiszczenia mieli być wtrąceni do więzienia, a ich towary konfiskowane i sprzedawane. Zgodnie z wyrokiem sądu asesorskiego zakazano magistratowi nakładania takich ciężarów na wyznawców religii mojżeszowej pod groźbą kary tysiąca grzywien⁸⁵. W impasie pozostały pomniejsze problemy mieszczan

⁸³ Ibidem, s. 68.

⁸⁴ M. Frančić, op. cit., s. 102.

⁸⁵ Mimo wyroków sądu trzeciej instancji magistrat nadal był oporny w sprawie uregulowania zobowiązań wobec Żydów. Wynika to ze skargi starszego synagogi Jakuba Markowicza do Asesorii (18 XII 1788); por. ANK, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 29/658/1225–1227, Listy Jakuba Markowicza. Zbiory dokumentów papierowych oraz pergaminowych składają się zazwyczaj z pojedynczych dokumentów, stanowiących

olkuskich, m.in. zagospodarowanie przestrzeni miejskiej, czego przykładem może być brak budynku szkoły parafialnej, której nie wybudowano jeszcze w 1791 r., mimo sporządzenia planu i pomocy w zebraniu materiału budowlanego przez wielkorządcę Benoego⁸⁶. Jednocześnie trudno nie podkreślić pozytywów, które wyniknęły z pracy komisarskiej z 1788 r. Rewitalizacja miasta dokonana przez Komisję dobrego porządku skutkowała w 1791 r. wzrostem liczby ludności chrześcijańskiej⁸⁷ oraz mieszczan zajmujących się rzemiosłem z 35 do 72, a także zatrudnionych w górnictwie z 17 do 29 osób, na co wskazują spisy ludności parafii olkuskiej⁸⁸. Natomiast uporządkowanie spraw związanych z władzami miejskimi oraz wprowadzenie nowego prawa w mieście pomogło olkuszanom odeprzeć zakusy starosty rabsztyńskiego na zyski z propinacji w 1790 r.⁸⁹

Zaznaczyć należy, że większość czynności przeprowadzonych przez Komisję w Olkusz, w tym skonstruowanie nowej ordynacji miejskiej, było analogiczne z pracą innych instytucji administracji miejskiej na terenie Rzeczypospolitej. Ciekawy jest natomiast fakt, że komisarze, którzy sami byli przedstawicielami stanu szlacheckiego, potrafili krytycznie spojrzeć na postępowanie swoich uprzywilejowanych „braci” i wydać rozporządzenia korzystne dla mieszczan, co świadczy o reformatorskim sposobie myślenia składu komisarskiego w kwestii sprawy miejskiej okresu oświecenia.

Streszczenie

Epoka oświecenia w Polsce była okresem nie tylko ożywienia handlu, wprowadzenia załączków nowej ekonomii państwa oraz reform administracji, gospodarki, ustroju i wojska, ale także próbą rewitalizacji miast, mającą na celu uporządkowanie ich praw, poprawę zarządzania, stanu, wyglądu i zagospodarowania

jednocześnie osobne jednostki (w tym przypadku to jednostki 1225, 1226, 1277), będące pojedynczymi, niepaginowanymi kartami. Dlatego nie wpisuję numerów stron. Uwaga ta dotyczy także przypisu 60.

⁸⁶ ANK, Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe województwa krakowskiego, sygn. 29/30/42, „Spis ludności”, s. 1169.

⁸⁷ P. Jędrzejewski, *Kobiety i mężczyźni „srebrnego miasta”. Struktura ludności miasta Olkusza w dobie Sejmu Czteroletniego – studium demograficzne*, w: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Warszawa 2015, s. 382.

⁸⁸ ANK, Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe województwa krakowskiego, sygn. 29/30/42, „Spis ludności”, s. 1101–1145.

⁸⁹ AGAD, Archiwum Kameralne, sygn. III/90, „Kopia aktu Komisji Boni Ordinis w mieście Olkuszu ekspediowanej roku 1788”, s. 69.

przestrzeni miejskiej. W tym celu powoływano od 1765 r. komisje *boni ordinis* – dobrego porządku, miejskie instytucje administracji, złożone z przedstawicieli stanu uprzywilejowanego. Jednym z nielicznych ośrodków miejskich województwa krakowskiego, który objęły działania instytucji administracji miejskiej, był Olkusz, podporządkowany czynnościom w Komisji dla miast wielkorządów krakowskich w 1788 r. Ośrodek znany z delegowania swoich przedstawicieli do Sądu Sześciu Miast, z siedziby mennicy państwowej oraz złóż srebra i ołowiu, pogrążył się ostatecznie w gospodarczym kryzysie w pierwszej połowie XVIII w., wraz z upadkiem górnictwa i hutnictwa. W okresie oświecenia miasto objął szczególną opieką król Stanisław August Poniatowski, dążący do odbudowy sztolni, szybów, wznowienia prac wydobywania surowców i podniesienia jego pozycji przemysłowej (utworzenie Towarzystwa Kruszcowego Olkuskiego). Sprawę poprawy życia mieszczan oraz zagospodarowania przestrzeni miasta oddano Komisji *boni ordinis*, powołanej na mocy czterech reskryptów królewskich dla miast stołowych, w tym Olkusza. W wyniku rocznej pracy komisarzy udało się m.in. sporządzić mapę gruntów miejskich, rozsądzić najpilniejsze sprawy mieszczan, spisać przywileje miasta i gwarancja czy ogłosić nową ordynację miejską.

Activities of *Boni Ordinis* Commissions for towns of the Procuration of Kraków in Olkusz in the 1780s

The Enlightenment period in Poland brought not only a revival of trade, germs of a new economic system of the state, or reforms of the state administration, its economy, political system and the army; it also saw an attempt at revitalization of towns that was to result in the reorganisation of the urban structure policy, together with the improvement of their government, general state, and landscape, and better organisation of urban space. To this end, starting from 1765 Commissions of Good Order – *Boni Ordinis* – were established. They were institutions of municipal government, composed of members of the privileged estate. One of a few urban centres of the Palatinate of Kraków which were included within the scope of operation of this institution was the town of Olkusz, subordinated to the *Boni Ordinis* Commission for the so-called procuration (Polish: *Wielkorząd*) of Kraków (*magna procuratio Cracoviensis*) in 1788.

The town, known as delegating its representatives to Commissioners' Court of Six Cities, and the seat of a state mint, as well as rich deposits of silver and lead, plunged into crisis in the first part of the eighteenth century, after the decline of mining and metallurgical industry. In the Enlightenment period the town was under the special protection of King Stanisław August Poniatowski, who sought to restore mining drifts and shafts, revive the mining industry in the region, and increase its industrial potential (a formation of the Olkusz Society of Metal Ore). Matters related to the improvement of the living conditions of townspeople and the rational use of urban space were handed over to the *Boni Ordinis* Commission, appointed under four royal rescripts for the towns of the so-called table lands (Polish: *dobra stołowe*), including Olkusz. The year-long work of the commissars

made it possible for example to compile a map of lands belonging to the town, settle most urgent matters of its inhabitants, write down the rights and liberties of the town and miners' guild, and issue new municipal regulations.

Translated by Grażyna Waluga

Bibliografia

- Bałtruszajtys Grażyna, *Z badań nad Komisjami Boni Ordinis. Płocka Komisja Dobrego Porządku*, CPH 27, 1975, 2, s. 221–227.
- Baranowski Ignacy, *Komisje porządkowe (1765–1788)*, RWHF PAU 24, 1907, 2, s. 107–150.
- Bardach Juliusz, Leśnodorski Bogusław, Pietrzak Michał, *Historia ustroju i prawa polskiego*, PWN, Warszawa 1994.
- Baszkievicz Jan, *Mysł polityczna wieków średnich*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1998.
- Bieniarzówna Janina, Małecki Jan M., *Dzieje Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, t. 2, Kraków 1984, t. 4, Kraków 1997.
- Bogucka Maria, Samsonowicz Henryk, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedzoborowej*, Ossolineum, Wrocław 1986.
- Bukowski Waldemar, Noga Zdzisław, *Ustrój miasta Krakowa w XIII–XVIII wieku*, w: *Kraków – europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa*, red. Grażyna Lichończak-Nurek, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2007, s. 49–68.
- Chodyński Stanisław, *Rozporządzenie Komisji Dobrego Porządku w mieście Włocławku roku 1787 uczynione*, Herman Neuman, Włocławek 1913.
- Ćwik Władysław, *Komisja Dobrego Porządku Lubelska jako sąd w sprawach prywatnych (1782–1791)*, CPH 17, 1965, 1, s. 137–164.
- Deresiewicz Janusz, *Wielkopolskie komisje dobrego porządku*, CPH 18, 1966, 2, s. 221–227.
- Falniowska-Gradowska Alicja, *Królewszczyzny i starostowie w dawnej Rzeczypospolitej*, Ossolineum, Wrocław 1984.
- Frančić Mirosław, *Krakowskie komisje boni ordinis (1776–1790)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Naukowe”, z. 6, nr 40, Kraków 1961, s. 79–105.
- Gordziejew Jerzy, *Próby reform miejskich w Grodnie w dobie Oświecenia*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 46, 2001, s. 227–257.
- Gordziejew Jerzy, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2010.
- Historia doktryn politycznych i prawnych do początku XX wieku. Materiały źródłowe*, wyb. i oprac. Lech Dubel, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003.
- Jakimowicz Kamil, *Działalność lubelskiej Komisji Dobrego Porządku w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa publicznego w mieście w latach 1780–1789*, w: *Doktoranckie spotkania z historią*, red. Krzysztof A. Kierski, Mateusz Klempert, Joanna E. Śliczyńska, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2014, s. 129–139.

- Jakimowicz Kamil, *Działalność lubelskiej Komisji Dobrego Porządku w zakresie ochrony przeciwpożarowej miasta (1780–1789)*, „Rocznik Lubelski” 40, 2014, s. 45–55.
- Jakimowicz Kamil, *Okoliczności powołania, kompetencje i skład osobowy lubelskiej Komisji Dobrego Porządku*, „Rocznik Lubelski” 41, 2015, s. 59–67.
- Jędrzejewski Przemysław, *Próby unowocześnienia administracji lokalnej, przemysłu i rewitalizacji miast w województwie krakowskim w dobie stanisławowskiej (1764–1795)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica” 15, 2013, s. 66–88.
- Jędrzejewski Przemysław, *Krakowski zespół miejski – zróżnicowanie społeczne i zmiany administracyjne w dobie Sejmu Wielkiego*, „Małopolska – regiony, regionalizmy, małe ojczyzny” 16, 2014, s. 83–98.
- Jędrzejewski Przemysław, *Kobiety i mężczyźni „srebrnego miasta”. Struktura ludności miasta Olkusza w dobie Sejmu Czteroletniego – studium demograficzne*, w: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha, DiG, Warszawa 2015, s. 379–391.
- Kermisz Józef, *Lublin i Lubelskie w ostatnich latach Rzeczypospolitej (1788–1794)*, t. 1, Wydawnictwo Zarządu Miejskiego, Lublin 1939.
- Kierst Włodzimierz, *Wielkorządy krakowskie w XIV–XVI stuleciu*, PH 10, 1910, s. 1–309.
- Kleszczyński Józef, *Propinacya i szynkarstwo*, G. Gebethner i Spółka, Kraków 1888.
- Koneczny Feliks, *Dzieje administracji w Polsce w zarysie*, Szkoła Policji Państwowej Ziemi Wileńskiej, Wilno 1924.
- Korzon Tadeusz, *Wewnętrzne dzieje Polski za panowania Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, Akademia Umiejętności, Kraków 1897.
- Kostecka Joanna, *Krakowska komisja „boni ordinis”*, mps Archiwum Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2010.
- Kowalski Grzegorz, *Reskrypt króla Stanisława Augusta Poniatowskiego powołujący Komisję Boni Ordinis z 1778 roku*, w: *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Waclawowi Uruszczakowi*, red. Stanisław Grodziski, Dorota Malec, Anna Karabowicz, Marek Stus, Wydawnictwo UJ, Kraków 2010, s. 439–445.
- Leśniak Franciszek, *Królewskie komisje inwentarzowe w wielkorządach krakowskich (druga połowa XVI–XVIII w.)*, „Studia Waweliana” 5, 1996, s. 91–107.
- Leśniak Franciszek, *Wielkorządcy krakowscy XVI–XVIII wieku*, Wydawnictwo Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 1996.
- Leśnodorski Bogusław, *Historia państwa i prawa polskiego*, cz. 3, PWN, Warszawa 1956.
- Lipiński Edward, *Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej*, PWN, Warszawa 1956.
- Ludność żydowska województwa krakowskiego w czasie Sejmu Czteroletniego. Spisy z powiatów krakowskiego, ksiąskiego, lelowskiego i proszowskiego z lat 1790–1792 ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*, wyd. Kamila Follprecht, Archiwum Państwowe w Krakowie, Kraków 2008.
- Łąbecki Henryk, *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*, t. 1, Druk Juliana Kaczanowskiego, Warszawa 1841.
- Malec Jerzy, *Polska myśl administracyjna XVIII wieku*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1986.
- Małecki Marian, *Z dziejów Miechowa, jego prawa i wymiaru sprawiedliwości*, Sąd Rejonowy, Miechów 2011.

- Michalski Jerzy, *Sprawa miejska w opinii szlacheckiej przed Sejmem Wielkim*, PH 42, 1951, s. 292–303.
- Milik Katarzyna, *Komisje boni ordinis wobec kwestii sanitarno-zdrowotnych miast królewskich w XVIII wieku*, w: *Z dziejów zdrowia publicznego*, red. Jan Nosko, Oficyna Wydawnicza Instytutu Medycyny Pracy, Łódź 2006, s. 122–135.
- Molenda Danuta, *Dzieje Olkusza do 1795 roku*, w: *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, red. Feliks Kiryk, Ryszard Kołodziejczyk, PWN, Warszawa–Kraków 1976.
- Murphy Curtis, *Burghers vs. Bureaucrats: Enlightened Centralism, the Royal Towns, and the Case of the Propinacja Law in Poland-Lithuania*, „*Slavic Review*” 71, 2012, 2, s. 385–409.
- Naruszewicz Adam, *Diariusz podróży Stanisława Augusta króla na Ukrainę w roku 1787*, Nakładem i drukiem Michała Grölla, Warszawa 1805.
- Noga Zdzisław, *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2003.
- Noga Zdzisław, *Urzędnicy miasta Krakowa*, cz. 2, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2008.
- Ordynacja dla Miasta Krakowa z 1778 roku*, wyd. Grzegorz M. Kowalski, Archiwum Państwowe w Krakowie, Kraków 2008.
- Pęckowski Zbigniew, *Miechów — studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1967.
- Płaza Stanisław, *Historia prawa w Polsce. Zarys wykładu*, cz. 1: *Polska przedrozbiorowa*, UJ, Kraków 1991.
- Przesmycka Natalia, Przesmycki Jerzy Z., *Lubelska komisja Boni Ordinisi i jej wpływ na rozwój przestrzenny miasta*, „*Budownictwo i Architektura*” 7, 2010, 2, s. 105–112.
- Ptaśnik Jan, *Miasto i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Akademia Umiejętności, Kraków 1934.
- Roś Jerzy, *Badania archeologiczne w Olkuszu 2010*, „*Ilcusiana*” 2010, 3, s. 41–48.
- Smoleński Władysław, *Komisja Boni Ordinisi warszawska (1765–1789)*, TMH, Warszawa 1913.
- Srogosz Tadeusz, *Geneza i funkcjonowanie komisji dobrego porządku*, w: *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, red. Jacek Matuszewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995, s. 152–163.
- Szymański Andrzej, *Kalisz końca XVIII wieku wobec niebezpieczeństwa pożarów*, w: *Dziedzictwo kulturowe Miasta Kalisza i Regionu Południowej Wielkopolski*, t. 4, red. Samanta Kowalska, UAM, Poznań–Kalisz 2015, s. 126–137.
- Trzebiński Wojciech, *Nadzór budowlany i przepisy policyjno-budowlane w Polsce oświecenia jako środki naprawy miast królewskich*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. Aleksander Gieysztor, Tadeusz Roślanowski, PWN, Warszawa 1976, s. 253–274.
- Tyszkiewicz Bogna, *Komisja Dobrego Porządku w Poznaniu: 1780–1784*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2005.
- Wojtowicz Jerzy, *Miasto europejskie w epoce oświecenia i rewolucji francuskiej*, PWN, Warszawa 1972.
- Wróblewski Sławomir, *Staropolskie akta miasta Wieliczki w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie*, „*Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*” 20, 2012, 1, s. 235–250.

Zahorski Andrzej, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, PWN, Warszawa 1959.

Zarubin Przemysław, *Żydzi w aglomeracji Krakowa w czasach stanisławowskich. Przemiany prawne, gospodarcze i społeczne*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2012.

Zienkowska Krystyna, *Sławetni i urodzeni. Ruch polityczny mieszczaństwa w dobie Sejmu Czteroletniego*, PWN, Warszawa 1976.

Biogram: Przemysław Jędrzejewski, doktor, sekretarz Stowarzyszenia Twoje Korzenie w Polsce z siedzibą w Krakowie. Jego zainteresowania badawcze oscylują wokół zagadnień z historii prawa i administracji, historii gospodarki oraz dziejów miast w okresie wczesnonowożytnym; kontakt: przemekjdrzejewski2@wp.pl.